

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

2013

Lenka Populová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

ZKUŠENOST A VÝZNAM SMRTI V LIDSKÉM ŽIVOTĚ

Lenka Populová

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

ZKUŠENOST A VÝZNAM SMRTI V LIDSKÉM ŽIVOTĚ

Lenka Populová

Vedoucí práce:

PhDr. Jaromír Murgaš, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

Obsah

1 ÚVOD.....	6
2 SMRT V LIDSKÉM ŽIVOTĚ.....	8
2.1 Konkrétní emoce spojené se smrtelností.....	10
2.1.1 Negativní emoce.....	10
2.1.2 Pozitivní emoce.....	16
3 DETERMINANTY PODÍLEJÍCÍ SE NA EMOČNÍM VNÍMÁNÍ SMRTI.....	19
3.1 Vývojové a výchovné determinanty.....	19
3.1.1 První zkušenost se smrtí.....	19
3.1.2 Vývojové determinanty.....	20
3.1.3 Výchovné determinanty.....	21
3.2 Sociálně-kulturní determinanty.....	22
3.2.1 Tabuizovaná smrt.....	22
3.2.2 Vývoj společnosti.....	23
3.2.3 Vliv medií.....	24
3.2.4 Vliv individualizace.....	25
3.2.5 Vliv vývoje medicíny a vědy.....	25
3.3 Interpersonální determinanty.....	26
3.4 Nábožensko-filozofické determinanty.....	27
3.4.1 Smrt jako konec života.....	28
3.4.2 Posmrtný život.....	29
3.4.2.1 Předsmrtné prožitky.....	30
3.4.2.1.1 Co je prožitek blízké smrti?.....	30
4 ZÁVĚR.....	34
5 POUŽITÁ LITERATURA.....	36
6 RESUMÉ.....	38

1 Úvod

Smrt je téma, které se týká každého člověka, bez ohledu na věk, pohlaví, národnost, vzdělání nebo vyznání, je to, co všechny lidi spojuje, je společným lidským osudem. Smrt je pro člověka nevyhnutelná událost, jediná jistota v lidském životě, která je spojena s neznámem. Je to pro člověka nevyhnutelná životní zkušenost, která je spojena s mnoha emocemi. Je to tabu, které je v dnešní společnosti odsouvané na poslední místa lidské pozornosti. A přesto je neustále přítomno v lidské společnosti. Je to jedna z nejzákladnějších otázek lidského života. Právě proto je smrt tématem této bakalářské práce.

Cílem bakalářské práce je seznámit s problematikou smrti v lidském životě a zjistit, jaký význam má smrt pro lidský život z pohledu emocionálních stavů. Pro tento účel jsou použity tyto hlediska. Hledisko psychologické se zaměřením na vývojovou psychologii a sociální psychologii, dále hledisko filozofické, které se částečně opírá o prožitky blízké smrti.

Konkrétně se práce zaměřuje na problematiku emocionálních stavů blízkých smrti. Snaží se osvětlit toto dnes tabuizované téma z několika hledisek.

Nejdříve je v práci charakterizována smrt. Poté je uveden příklad z mytologie, jako ukázkou toho, jak lidé v minulosti vnímali smrt. Pro tuto práci byl použit jeden z nejstarších dochovaných mýtů, a to babylonský Epos o Gilgamešovi. Z tohoto eposu byly vyňaty znaky, které jsou i dnes spojovány s lidskou smrtelností. Poté autorka přešla k jednotlivým emocím a stavům, které tyto emoce způsobují. Byly vybrány emoce jako strach, zloba, bolest, stav deprese, ale také víra, naděje, láska.

Poté autorka zmiňuje determinanty, které působí na tyto emoce. První determinant se týká samotného vývoje člověka. Zde je zmíněno, že člověk k většině emocí ve vztahu ke smrti dospívá až během svého života.

Poté je zde uveden determinant sociálně-kulturní. V práci byl použit vzor západní kultury. Je zde popsán termín tzv. tabuizovaná smrt a jeho projevy ve společnosti. Zde je také zachycen vývoj, jak se smrt projevovala v západní společnosti v minulosti.

Další část je věnovaná významu sociálně-psychologické podpory. Zde jsou zmíněny znaky, které by poskytovatel podpory měl mít. Jsou zde popsány dopady, které sociálně-psychologická podpora může mít na umírajícího.

Další část, která je věnovaná filosofii, se zabývá dvěma aspekty smrti a jejich dopad na psychický stav člověka. Jeden předpokládá, že smrt je konec lidského života. Druhý předpokládá, že smrt je pouze přestupným můstkem mezi pozemským a věčným životem.

2 Smrt v lidském životě

Člověk se se smrtí setkává po celý svůj život. Vidí umírat zvířata v přírodě a lidi kolem sebe, tedy se smrtí se člověk setkává na základě zkušenost, která je vlastní a cizí. Tato událost je pro člověka osobní a nesdělitelná.

Podle mnoha názorů jsou pouze lidé, v určité fázi života, schopni uvědomit si svou konečnost. Tímto rysem se liší od zvířat, která oproti člověku, nejsou schopna uvědomit si svou konečnost. Jsou na rozdíl od člověka, ušetřeni vědomí své konečnosti. Zvíře si je vědomo své konečnosti pouze ve chvíli, kdy umírá. Haškovcová (1975, s. 17.)

V umírání a smrti jsme nezastupitelní, „(...) každý musí zemřít sám a jen za sebe.“ Tváří v tvář smrti se člověk jakoby vyděluje ze své společnosti, z okolního světa, stává se sám sebou.¹ Profesorky Haškovcová ve své knize *Rub života a líc smrti* uvádí názor americké psychoanalytičky Bowersové, která říká: „Konec života je vlastně návrat do sebe sama.“² Člověk se odprošťuje od toho co znamenal a představoval ve svém životě. Je vytržen ze svého důvěrně známého každodenního života. Umírající se obrací do sebe a je oproštěn od svého okolí ve své poslední chvíli. Díky smrti člověk musí přerušit své mezilidské vztahy, které utvářel celý svůj život, a které utvářely jeho, jako společenského tvora. Tyto vztahy byly podstatnou částí jeho samého. Toto loučení, tedy nelze chápat jen jako loučení se s okolním světem, ale i loučení se sebou sama.

Tato významná životní událost je, jako každá jiná, spojena s mnoha různorodými emocemi. Emoce, které jsou s touto situací spojeny, jsou velmi silné, jak při samotném očekávání, tak při samotném uvědomění si vlastní smrtelnosti. V některých situacích, jsou tyto emoce pro člověka nové. Někteří lidé tváří v tvář smrti poprvé v životě pocítí strach o svou osobu, nebo pocit zmaru ze svého života. Jiní zase začnou věřit ve vyšší moc, která jim má pomoci překonat vidinu nastávajícího konce.

Na rozmanitosti těchto emocí má nemalý podíl to, že lidé v dnešní době jsou déle nemocní, tráví dlouhou dobu na domácích lůžkách nebo v nemocničních postelích.

1 SCHERER, G. *Smrt jako filosofický problém*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, s. 27.

2 HAŠKOVCOVÁ, H. *Rub života a líc smrti*. Praha: Orbis, 1975, s. 17.

Mají čas přemýšlet a bilancovat nad svým životem, zamýšlet se nad osudovými situacemi, které prožili.

To jaký člověk ve své poslední zaujímá postoj, je částečně dílem vlivů okolí. Tento postoj, se v člověku utváří už od jeho dětství. Celý jeho život je v něm utvářen jistý postoj ke smrti, který se stává jeho součástí.

Smrt je od jakživa předmětem lidského uvažování. Lidé už od nepaměti hledají, jaký má význam smrt pro lidský život. Jestli způsob života, který vede, bude mít nějaký dopad na jeho smrt. Tyto otázky je objevují jak existenciální filosofie, tak v době dávno před ní. Už v mytologii lze vyzorovat zájem člověka o toto téma. Mýty ukazují, jak se lidé v dávných dobách vyrovnávali s jevy, které byly nedílnou součástí jejich životů, ale které neuměli vysvětlit. Tento příběh je ukázkou tvůrčího boje lidí, pochopit život a svět. Davies (2007, s. 26)

Mezi takové příběhy patří i epos O Gilgamešovi. Epos o Gilgamešovi je přímou ukázkou toho, jak lidé přistupovali ke smrti v dávných dobách. Hlavní postava Gilgameš se setkává s hrdinou jménem Enkiduem. Tito dva spolu uzavřou velké přátelství. Jednoho dne se bohové rozhodnou, že Enkidu musí zemřít. Poté, co se tak stane, je Gilgameš zdrcen přítelovou smrtí. V ten okamžik si Gilgameš uvědomí svou vlastní smrtelnost a začne se bát svého konce. Ze strachu se vydá hledat způsob, jak by mohl dosáhnout věčného života. To se mu, ale nepovede, a tak se vrací do svého města, kde pochopí, že nesmrtelným už se stal, když nechal vybudovat hradby, které chrání město.³ Zde jsou přítomny prvky, které jsou se smrtí spojovány i dnes. Tyto prvky jsou uvědomění si vlastní smrti na základě úmrtí někoho druhého, bolest nad ztrátou blízkého člověka, touha po věčném životě a strach ze smrti a vyrovnáním prostřednictvím nalezení smyslu života.

Lze tedy tvrdit, že některé postoje ke smrti jsou v člověku nějak zakódované. Jsou jeho nedílnou součástí napříč věkům.

---

3 DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Glabator, 2007, s. 8.

2.1 Konkrétní emoce spojené se smrtelností

Člověk se rodí, jako bytost vybavená určitým emočním systémem, který se během jejího života rozvine a učí používat ve svém životě. Z toho vyplývá, že emoce jsou vrozené, ale jejich používání se člověk učí, až během svého života.

2.1.1 Negativní emoce

Strach ze smrti člověk získává během svého života. Kübler – Ross uvádí, že člověku jsou přirozené pouze dva druhy strachů, které zajišťují jeho přežití. Jde o strach z hlasitých zvuků a strach z pádu.⁴ Těmito dvěma mechanismy, je u člověka zajištěná ochrana jeho existence.

Postupem času díky intelektuálnímu a okolnímu poznání si člověk osvojí další druhy strachů. Některé získá od svého okolí. Některé si vytvoří sám, za pomoci vlastního sebepoznání.

Mnozí vědci se domnívají, že je to pouze člověk, který má ze všech živých tvorů strach ze smrti po celý svůj dospělý život. Zvíře na rozdíl od člověka bezprostřední strach ze smrti cítí pouze před svou smrtí nebo před smrtí jiného zvířete.⁵

Ve chvíli, kdy si člověk uvědomí svou konečnost, je touto skutečností provázen celý svůj život. Uvědomuje si svou vlastní zranitelnost a bezradnost vůči smrti. Tato skutečnost ho děsí. Proto jednou z prvních a snad nejsilnější a nejtrvalejší emocí spojenou se smrtí je strach. „Stach bývá definován v psychologických příručkách jako emocionální stav v přítomnosti nebo při očekávání nějakého nebezpečí, škodlivého nebo ohrožujícího podnětu, subjektivní prožitek extrémního zneklidnění, touha uniknout nebo podmět zneškodnit útokem, provázená řadou reakcí sympatického nervového systému.“ Stuchlíková (2007, s. 145)

V tomto okamžiku je blížící se smrt vyhodnocena jako nebezpečná situace, ve které se člověk nachází nebo bude nacházet. Strach je spojen s ohrožením vlastní existence, o kterou má člověk strach od přírody, jelikož je smrt v rozporu s naším pudem sebezáchovy. Proto je strach ze smrti tak častý a přirozený. Jde přece

4 KÜBLER – ROSS, E. *O dětech a smrti*. Praha: ERMAT, 1993, s. 72.

5 HAŠKOVCOVÁ, H. *Rub života a líc smrti*. Praha: Orbis, 1975, s. 46.

o zachování vlastní existence; něčeho člověku tak vlastního; jde o boj organismu proti jeho zániku. Strach ze smrti lze tedy chápat jako strach o vlastní existenci.⁶

Tato obava nutí lidi přemýšlet, o tom jestli něco po smrti existuje, nebo jestli je to jejich absolutní zánik. V tomto bodě nastupují náboženské systémy, které dávají odpovědi na otázky o posmrtném životě. Ale nejsou to jen náboženství, která osvětlují problematiku smrti

Strach ze smrti je jeden z nejčastějších strachů vůbec. V odborné literatuře je tento jev nazýván jako tanatofobie. V tomto pojmu je zahrnut strach jak ze smrti samé, tak z procesu umírání.

Jak už bylo výše uvedeno smrt je spojena s neznámem a je těžké přesně definovat co smrt vlastně je. To vede k mnoha obavám, které se můžou změnit ve strach nebo dokonce i ve fobii. Většina lidí se snaží této emoce zbavit tím, že se jí snaží uložit hluboko do nevědomí. Tímto činem strach nezmizí, ale přetrvá.⁷

Strach ze smrti je v této situaci chápán jako negativní emoce. Je vyvolán z příchodu neznámého. “Strachem se rozumí obavy až hrozivý pocit, který zažíváme, stojíme-li před určitým, zcela konkrétním nebezpečím.”⁸ Strach z tak významné události jako je smrt, není u člověka ničím novým, je to emoce, která souvisí s novou, a v některých případech, velmi nepříjemnou situací. Ve chvíli, kdy je člověk zasažen svou smrtelností, kdy stojí tváří v tvář své smrtelnosti, v tu chvíli si uvědomuje svou bezmocnost a zranitelnost. V tu chvíli se smrt stává bližší a skutečnější. „(...) jsou to spíše mladší lidé, kteří se v úvahách zabývají tematikou smrti, zatímco starší lidé popírají a ignorují úzkost a strach dané smrti.”⁹ Vědomí, že to důvěrně známé „já“ zemře a nastane něco, neznámé živí tento strach.¹⁰ Strach z neznámého lidstvo provází od nepaměti, provází člověka celý jeho život a v případě smrti, je xenofobie pouze potvrzením tohoto faktu.

---

6 Tamtéž, s. 47.

7 AUGER, L. *Strach, obavy a jejich překonání*. Praha: Portál, 1998, s. 158.

8 KŘIVOHLAVÝ, Jaro a Stanislav KACZMARCZYK. *Poslední úsek cesty*. Praha: Návrat domů, 1995, s. 26.

9 HAŠKOVCOVÁ, H. *Rub života a líc smrti*. Praha: Orbis, 1975, s. 48.

10 Tamtéž, s. 17.

V tomto případě lze přehnaný strach spojen s konečnem nazývat jako tanatofobie. Touto fobií mohou trpět, jak umírající na smrtelných postelích, tak lidé, kteří žijí svůj běžný život. Tuto myšlenku přijímá i český psychiatr Drvota, který tvrdí: „Thanatofobie není tedy výlučnou záležitostí umírajících, je údělem všech živých“.¹¹ Strach je také doprovázen s pocitem úzkosti. „Úzkost se přitom rozumí dosti neurčitý a difuzní pocit obav, bázně a tísně.“¹² Někteří autoři rozlišují mezi strachem a úzkostí ze smrti. Úzkost je z pravidla definována jako nepříjemný pocit, který nemá svůj předmět. Na tomto faktu staví své myšlenky někteří autoři, například Haškovcová uvádí: „Ale tento strach, který provází život lidské bytosti, je spíše nekonkrétní úzkost ze smrti, než strachem z faktu smrti“¹³

Většina lidí necítí strach ze smrti samotné, jako ze ztráty své existence. Lidé pocítují strach z nějakého ze znaků, který je se smrti a umíráním spojen. „Ty lze rozdělit do několika složek:

- Strach z bolesti – že to bude bolet, a to dokonce velmi bolet.
- Strach z opuštěnosti – že všichni mne opustí, odejdou a já bude ve chvíli pro mne nejtěžší zcela sám (opuštěn).
- Strach ze změny vzezření – bolesti, operace a nemoc sama mne tak změní, že se sám nepoznám – nebudu to já.
- Strach ze selhání – že to nezvládnou, že v nejtěžší zkoušce neobstojím, že se projeví jako zbabělec, slaboch.
- Strach z utrpení – že žít bude těžší nežli nebýt, že např. dušnost a dechové obtíže budou nadměrné.
- Strach z regrese – že v palbě bolesti a těžkostí ztratím úroveň zralé osobnosti, kterou dosud jsem, budu se chovat jako malé dítě (nedůstojně).
- Strach ze ztráty samostatnosti – že nebudu moci dělat, co chci, a naopak, že budu muset dělat, co mi přikáže ten či onen. Zde se také objevuje pocit viny

---

11 Tamtéž, s. 48.

12 KŘIVOHLAVÝ, J. *Poslední úsek cesty*. Praha: Návrat domů, 1995, s. 26.

13 HAŠKOVCOVÁ, H. *Rub života a líc smrti*. Praha: Orbis, 1975, s. 47.

u člověka, který je celý život samostatný najednou musí být odkázán na ostatní, má pocit, že je přítěží.

□ Strach o rodinu – že se beze mne finančně (hospodářsky) neobejdou, že to beze mne doma nezvládnou.

□ Strach z neuskutečnění svých snů a přání. Když člověk dochází ke svému konci, všímá si věcí ve svém životě, kterým dříve nevěnoval pozornost. Na svém konci začíná bilancovat a retrospektivně přehodnocovat činy svého dosavadního života. Zjišťuje, že spoustu věcí nestihl, a už ani nestihne udělat a napravit. V této chvíli se dostavuje pocit viny. Vinou většinou trpí ti, kteří musí někoho opustit.“ Křivohlavý (1995, s. 26 -27)

U některých lidí je strach ze smrti spojen s posledním soudem, který má rozhodnou o jejich posmrtném životě. Tento strach je spojen s vinou, že za své hříchy budou potrestáni. Zde se opět lze obrátit k mytologii a pokusit se najít příčinu strachu ze smrti. První lidé Adam a Eva byli ušetřeni jakéhokoliv poznání, tedy i poznání vlastní smrtelnosti. Tento dar dostali od Boha za slib, že neporuší stanovený zákaz. Adam a Eva tento slib porušili a proto byly potrestáni mimo jiné právě smrtelností. Odtud pramení představa, že smrt je něco špatného, co je trestem za první hřích. Elias (1998, s. 14)

Strach zasahuje do celé osobnosti člověka. Mění se jeho chování, oblast tělesná, a psychiky, kde proniká i do oblastí snů a fantazie. Právě představy jsou jedny z hlavních příčin strachu. Představa bezmoci a utrpení je sama o sobě strašná, pokud se k tomu přidá vědomí vlastní konečnosti, je ještě horší. Stává se takřka nesnesitelná. V člověku se probudí obranná reakce, kterou lze chápat jako útěk. Proto se u umírajících často objevuje stav, který se nazývá popírání. Tento stav se násobí s přibližující se smrtí. Projevu popírání a jeho spojitostí se smrtí si všimla i psychiatricka, která se problematikou umírání zabývala celý svůj profesní život, doktorka Kübler – Ross. Nejdříve člověk získává informaci o svém zdravotním stavu a blížící se smrti. Reakce v jeho chování jsou nevyzpytatelné a rychle se mění. Ve většině případů osoba propukne v hysterické záchvaty strachu, pláče a zoufalství. Někteří upadají do mdlob. Mezi méně časté projevy patří předstíraný humor, který má pomoci postiženému skrýt nastávající obavy. V tomto stavu si člověk není schopen uvědomit skutečnost. Člověk, který se ocitá tváří v tvář smrti; je náhle a někdy i bez varování konfrontován s faktem blížícího se konce. Ocitá se v šoku a probíhá u něj popření stávající situace. V tomto stavu si většina odmítá připustit, že se to týká právě jeho. Jejich reakce zní asi takto:

„Tohle se nemůže stát mě!“, což lze chápat jako způsob obrany. Vytváří si obraně val, který ho chrání před zjevnou skutečností. Člověk se odmítá smířit s neodvratným koncem. Snaží se zjevnou skutečnost úplně popřít. Nedokáže se smířit s tím, že daná situace se týká právě jeho. Člověk, který dostává informace o svém zdravotním stavu, není většinou schopen přijmout všechny informace, jak jsou mu sděleny. Jedinec si připouští pouze informace, které přímo nesouvisí s jeho nemocí. Tento stav provází stranění se přátel a příbuzných, vedoucí k pocitu osamění.¹⁴

Jako další emocií spojenou se smrtelností je zlost. U umírajících se s pocitem zlosti setkáváme velmi často. Zlost podobně jako strach, patří do kategorie obranných mechanismů, jako prostředek k obraně sebe sama. Zlost pramení z pocitu ohrožení, bezmoci, smutku a viny. Toto emoci lze chápat jako obranný mechanismus, který má člověku pomoci se zbavit viny. Je to reakce na náhlou změnu, v tomto případě na nastávající smrt. Projevuje se hlavně u lidí, kteří trpí velkými bolestmi a jsou dlouhou dobu vystaveni vědomí své konečnosti. S člověkem, který se zlobí, ať už na sebe, nebo na někoho druhého je velmi špatná komunikace. Právě to bývá cílem zlostného člověka. V tomto stavu totiž nemusí s nikým mluvit o svých problémech, pocitech nejistoty, protože nikdo s ním nechce a nemůže mluvit. Zlost je emoce, která je velmi vysilující. Člověk, který delší dobu setrvává ve stavu zlosti, se může dostat do stavu stresu.

Zlost dává umírajícímu člověku, který umírá určitý pocit nadřazenosti možnost manipulace s ostatními, na které má zlost, že právě oni můžou žít dál. Jde o způsob trestání za možnost žít.

V některých případech dochází k agresí, což je výsledkem frustrace, která pochází z pocitu nedostatku. Například nedostatku času pro naplnění svých plánů.

Po přijetí faktu smrti, se v člověku projevuje pocit zloby. V tomto okamžiku je člověk převážně ovládnán pocity negativního charakteru, cítí zmatení, ohrožení, nevraživost, protest, beznaděje a zášť vůči ostatním, kteří jsou zdraví. Tyto pocity se proměňují do jednoho negativního pocitu, který lze nazvat zloba. Postižený útočí na lidi kolem sebe. Zlost může mít různou podobu – zlost na Boha, závist vůči zdravým lidem nebo negativismus vůči lékařům, sestřám a příbuzným.¹⁵ Jejich chování je nepřizpůsobivé a agresivní. To může vést k problémům v následné péči.

---

14 GROF, S. *Lidské vědomí a tajemství smrti*. Praha: Argo, 2009, s. 334.

15 Tamtéž, s. 334

Ke zlosti často dochází, když umírající cítí bolest. A právě bolest, jak už bylo uvedeno, je se smrtí často spojena. Během života dává člověku uvědomit si, že není nezničitelný. Upozorňuje člověka na nebezpečné změny v jeho organismu. „Bolest je ta, která přes všechnu svoji krutost a hrůzu učí člověka, že nemůže žít mimo svou tělesnost.“¹⁶

Bolest má dvě podoby, nemusí jít tedy pouze o fyzickou bolest, ale také psychickou formu bolesti. Tyto dvě formy jsou společně spjaty a navzájem se ovlivňují. Pokud někoho něco trápí po psychické stránce, tak se to projevuje i na jeho fyzické stránce. V procesu umírání je jak psychická tak fyzická bolest naprosto přirozená. K psychické bolesti vzniká z důvodu, že lidé se musí smířit se svou konečností. S pocitem, že opouštějí své blízké. Fyzická bolest je převážně spojena s dlouhodobým umíráním.

Když člověk dochází ke svému konci, všímá si věcí ve svém životě, kterým dříve nevěnoval pozornost. Na svém konci začíná bilancovat a retrospektivně přehodnocovat činy svého dosavadního života. Zjišťuje, že spoustu věcí nestihl, a už ani nestihne udělat a napravit. V této chvíli se dostavuje pocit viny. Vinou většinou trpí ti, kteří musí někoho opustit. Někteří se obviňují z toho, že musí být přítěží pro ostatní, kteří se o ně starají.

Pocit osamělosti je velmi častým jevem. Jde nejenom opuštění blízkými lidmi, ale také jako výsledek vyjmutí ze společnosti. Problém osamělosti se může týkat i situace, kdy je člověk obklopen lidmi, ale ti mu dávají najevo svůj nezáměr. Umírající se musí vyrovnat s tím, že ho společnost vydělila ze svého celku.

Další emoci, která je se smrtí spojena, je smutek. Smutek patří mezi emoce vrozené. Je to prostředek jak se vyrovnat se ztrátou. Člověk prostřednictvím této emoce dává najevo pocit ztráty, a právě ztráta je časté synonymum pro smrt. Vyznačuje se skleslou náladou a slzami. V tomto případě jde o ztrátu blízké osoby nebo sebe sama. Smutek je se smrtí neodmyslitelně spjat.

Při dlouhodobém trvání negativních emocí se umírající dostává do stavu deprese. Deprese je také vnímána jako dlouhotrvající smutek. Tento stav bývá pro umírajícího nejtěžší. Celou vahou na něj doléhá vědomí jeho konečnosti. Cítí, že jeho čas se rychle krátí. Umírající pociťuje fyzickou a psychickou bolest. Musí se nejenom vyrovnat s

---

16 HAŠKOVCOVÁ, H. *Rub života a líc smrti*. Praha: Orbis, 1975, s. 48.

pocitem bolesti, ale také studu, žalu a viny. Cítí vinu, že tady nechává své blízké. Kübler – Rossová se zmiňuje dvě formy deprese. První forma se nazývá, tzv. reaktivní, v této člověk vnímá zoufalství a nerealistické pocity viny. K této formě dochází v situaci, kdy je nemocnému člověku odepřena nebo odebrána důležitá věc. Druhá forma je přípravná, zde se umírající musí vypořádat s hrozící ztrátou.¹⁷ Musí se smířit s tím, že opouští svůj dosavadní život a blízké lidi. Deprese je tedy částečně reakcí na ztráty již utrpené, z důležitých složek života. Tak se může týkat i ztrát nastávajících.

V takových situacích, kdy se člověk dostane do deprese, odborníci radí, že důležité je vypovídat se ze svých pocitů. Sdílet své obavy někomu dalšímu, který je schopen je vyslechnout.

2.1.2 Pozitivní emoce

Smrt, tak jako každá lidská událost nemá jen stinnou stránku, lze v ní najít i emoce pozitivní, které pomáhají umírajícímu se smířit se svým koncem. Jednou takovou emoci, která umírajícímu pomáhá, je láska. Touha být milován člověka provází celý jeho život a neopouští ani ve chvíli blížící se smrti. V těžkých chvílích má umírající silnou potřebu milovat a být milován ještě znásobena. V tomto případě je zvláště důležité vědomí, že člověk není sám. Být v přítomnosti někoho, kdo ho vyslechne a ochotně mu pomůže v těžkých chvílích, je pro umírajícího k nezaplacení. Láska umírajícímu přináší vědomí, že není sám, že nikomu na něm záleží. V momentu prožívání lásky člověka opouští pocit osamění.

Víra je velmi často spojována se smrtí. Pro umírajícího je velmi důležitá. Je to jakýsi opěrný pilíř, který člověku pomáhá při jeho poslední cestě. V nejtěžších chvílích, kdy je umírající vystaven kruté realitě, bývá víra jediným prostředkem, jak zmírnit strach, který je spojen s neznámem. Víra může přinést útěchu, kterou umírající tolik potřebuje, ale také nemusí. Víra má několik podob. Může se projevit jako víra náboženská, kdy se umírající obrací na různé náboženské systémy, do kterých vkládá svou důvěru v její všemocnou sílu. Nebo jako víra v sílu medicíny. V dnešní době na tak výborné úrovni, že dokáže skoro zázraky. Lidé se v nejhorších chvílích vyhledávají prostředky, ke kterým se během svého života neobraceli.

---

17 KÜBLER – ROSS, E. *Hovory s umírajícími*. Nové Město nad Metují: Signum Unitatis, 1992, s. 49 - 50.

Naděje umírá poslední. Snad není v lidském životě období, kdy toto přísloví platí více. „Je to pocit, že všechno přece musí mít smysl a že se vyplatí, aby člověk ještě chvíli vydržel.“¹⁸ Potom co si umírající projdou pocity strachu a bolesti přichází naděje.¹⁹ Naděje dává člověku sílu překonat dlouhé dny utrpení. Křivohlavý (1995, s. 32) uvádí různé druhy naděje:

- Pacient má naději, že se vše změní a on bude opět zdrav.
- Pacient má naději, že bude žít poněkud déle, nežli se jinak dá očekávat – že mu „bude přidáno dnů života.
- Pacient má naději, že bude mít „lehkou smrt“ - že ho to nebude bolet, že zemře ve spánku, že to bude bez utrpení.
- Pacient má transcendentní (lidské hranice přesahující) naději.

Ve výše uvedených příkladech lze pozorovat jak naději pravou, tak falešnou. Jakákoliv forma naděje pomáhá umírajícímu překonat a přežít těžkosti spojené s umíráním.

Doktorka Kübler – Ross upozorňuje, že v případě naděje může dojít ke konfliktu, které mají dvě příčiny. První je, když okolí kolem umírajícího stále přechovává naději na změnu k lepšímu, i když umírající ztratil naději.

Druhý případ je přesný opak. To je, když umírající v sobě naději živí, ale jeho okolí mu dává najevo, že už žádná naděje není.²⁰

Ani jeden případ není správný. V působení této emoce je důležité umírajícímu nebrat jeho naději, ať už je pravá nebo falešná. Naopak je důležité v umírajícím člověku naději podržet a přechovat.²¹

Haškovcová uvádí, že v konečném momentu, kdy už není pomoci, se umírající přiklání k iracionálním nadějím. Naděje umírajícímu poskytuje útočiště a útěchu před nastávající smrtí. „Bojuje o každý den, o chvíle bez bolesti a o okamžiky úlevy, v nichž se raduje z přítomností blízkých nebo z dříve podceňovaných nebo přehlížených

18 KÜBLER – ROSS, E. *Hovory s umírajícími*. Nové Město nad Metují: Signum Unitatis, 1992, s. 82.

19 HAŠKOVCOVÁ, H. *Rub života a líc smrti*. Praha: Orbis, 1975, s. 50.

20 KÜBLER – ROSS, E. *Hovory s umírajícími*. Nové Město nad Metují: Signum Unitatis, 1992, s. 82.

21 KŘIVOHLAVÝ, J. *Poslední úsek cesty*. Praha: Návrat domů, 1995, s. 32.

maličkostí.“²² Existují názory, že se věřícím lidem umírá lépe, protože věří v další život. To, ale neznamená, že člověk nevěřící nemůže zemřít v klidu a míru, smířen se svým životem. Při této emoci se může objevit chování, které doktorka Kübler – Ross, nazývá vyjednávání. V této fázi jedinec ví, že jeho konec je nevyhnutelný. Hlavním cílem člověka je se dožít určité události. Člověk uvažuje nad svým životem a snaží se ho strávit co možná nejlépe a nejintenzivněji. „Jeho hlavním přáním je skoro vždy prodloužení života a často také, aby aspoň několik dní byl bez bolestí a obtíží.“²³ V této situaci jsou lidé schopni slíbit jakýkoliv slib. Tato fáze je velmi podobná fázi zavírání očí před skutečností, doktorky Kübler – Ross. Umírající si nedokáže připustit vědomě či nevědomě, že umírá. Nejenom, že popírá zjevnou skutečnost, ale také dostává se do stavu apatie. „Zdá se být zcela apatický (necitlivý) k tomu, co se děje, i k tomu, co mu je.“²⁴

Víra, naděje a láska umírajícímu poskytují možnost, se smířit s vlastním koncem. Tyto pocity umírajícímu pomůžou smířit s jeho smrtí. Ve fázi smíření člověk se ocitá v situaci, v které je smířen se svým koncem „(...)dosáhne stádia, v němž už nepřijímá svůj osud sklíčeně nebo hněvivě.“²⁵ Je to stav, který se vyznačuje pocitem psychického klidu a míru. Jde o vyrovnání se s ostatními lidmi a také sám se sebou.²⁶ Umírající má na sklonku svého života potřebu, dát si věci do pořádku a připravit se na nastávající konec.

„Fáze souhlasu nesmí být chápána jako šťastný stav.“²⁷ V tomto stavu by se člověk měl nacházet bez psychické bolesti. V této fázi umírající rezignoval a přijal se s nevyhnutelným koncem. V této fázi je člověk smířen se svým koncem. Je to „(...) takový stav, kdy pacient je schopen na těžkou situaci myslet, když na ni myslet chce (...), a nemyslet na ni, když na ni myslet nechce.“²⁸ Nachází v sobě vnitřní klid.

---

22 HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, 2007, s. 88.

23 KÜBLER – ROSS, E. *Hovory s umírajícími*. Nové Město nad Metují: Signum Unitatis, 1992, s. 45.

24 KŘIVOHLAVÝ, J. *Poslední úsek cesty*. Praha: Návrat domů, 1995, s. 41.

25 Tamtéž, s. 67.

26 Tamtéž, s. 34.

27 Tamtéž, s. 67.

28 Tamtéž, s. 42.

Je to stav, kdy je schopen plně se věnovat svému životu. Je schopen ovládat své myšlenky. Je možné, že někteří lidé se do tohoto stavu nikdy nedostanou.

3 Determinanty podílející se na emočním vnímání smrti

V tomto smyslu lze determinant chápat, jako činitel, který předurčuje lidské chování. Determinanty mají významný podíl na utváření a vyvolávání emocí. V této části jsou zmíněny jedny z nejdůležitějších determinantů, podílející se na utváření a vyvolávání emocí spojené se smrtí.

3.1 Vývojové a výchovné determinanty

K tomu, aby si člověk vytvořil k smrti a umírání nějaký postoj spojený s emocemi, musí si nejdříve uvědomit sám sebe jako individuum, a to co smrt pro jeho život znamená, tj. uvědomit si definitivnost své a cizí smrtelnost. K tomu, aby dítě si uvědomilo smrt, mu slouží jeho vývoj poznávacích schopností.

Podle většiny názorů uvědomování si vlastní smrtelnosti po celý dospělý život je schopen pouze člověk. Zvíře tuto schopnost nemá. Zvíře nežije s tímto vědomím po celý svůj život. Se smrtelností se setkává bezprostředně před jejím příchodem. Ať už jeho samotného nebo nějakého jiného zvířete.²⁹

3.1.1 První zkušenost se smrtí

Poprvé se člověk setkává se smrtí ve velmi nízkém věku. Ve většině případů, ještě dříve, než je dítě schopno pochopit, co smrt pro člověka znamená. Od dětství je člověk vystaven smrti. Vidí umírat v přírodě zvířata nebo je účastníkem rodinné události, která je spojena s úmrtím. Dítě vnímá své okolí, které reaguje na přirozený proces umírání; to jak kolem něj lidé umírají a příbuzní truchlí. To vše za pomoci jeho přirozeného vývoje v malém dítěti utváří jeho budoucí vztah a postoj ke smrti.

Pojetí smrti se u člověka formuje v prvních dvanácti letech jeho života, a to za pomoci zkušenosti neboli z poznání. Toto poznání je podmíněno vývojem poznávacích procesů, jako myšlení, paměť, proces sebepoznání a emoční vývoj.

---

²⁹ HAŠKOVCOVÁ, H. *Rub života a líc smrti*. Praha: Orbis, 1975, s. 17.

3.1.2 Vývojové determinanty

Dítě se rodí jako tvor vybavený určitými pudy a systémy, které se během jeho přirozeného vývoji dotváří, a které se učí používat. To mu zajišťuje jeho existenci.

O tom, že je podmíněno konečností, není dítě v raném věku obeznámeno. Zjištění o své smrtelnosti a smrtelnosti druhých získává během svého života. Jak a jestli je dítě v prvních letech života vnímat smrt, je velmi obtížné zjistit. Jelikož u velmi malých dětí, tj. novorozenci a kojenci, není rozvinutá schopnost řeči. Problém nastává především u novorozenců a dětí v raném kojeneckém věku, u nich není možno pozorovat sociální hru. Jejich sociální vztahy jsou soustředěné převážně na dospělé.

Mnoho psychologů se domnívá, že dítě v prvních pěti letech života nevnímá smrt jako konečnou a nevratnou událost. Tato myšlenka by se dala dokázat na zjištěné skutečnosti, že dítě nejenom, že nerozumí konečnosti abstraktního pojmu smrti; tedy nezná význam tohoto pojmu. Ale v tomto věku ještě dítě nemá plně vytvořené sebeuvědomění. Dítě si neuvědomuje samo sebe jako individuum. To lze pozorovat například u novorozenců, kteří jsou si schopni sami sobě ublížit, aniž by o tom sami věděli.

Svět je pro dítě chaotický, kde neexistuje žádný řád. V tomto věku není dítě schopno pochopit smrt jako trvalý stav, ale je schopno pocítit odloučení, u velmi blízké osoby jako je třeba matka. To vyvolává separační úzkost. Pokud dítěti zemře člověk, ke kterému si vytvořilo blízký vztah, tak to v něm vyvolá úzkostné stavy.

V prvních třech letech života se u dítěte vyvíjí sebeuvědomování. Dítě začíná sebe samo vnímat jako individuální bytost. Nejdříve se u dítěte vytváří jeho „Já“ a poté si začne uvědomovat své okolí. V období autonomie se poprvé setkává s prvními emocemi a jeho projevy v chování jako je strach, zlost a agrese.³⁰ Tyto emoce ještě nejsou aktuální ve vztahu ke smrti, jelikož si dítě neuvědomilo konečnost smrti. V tomto věku, díky nezralým poznávacím schopnostem, ještě není zcela schopno pochopit význam smrti. O smrti tedy žádnou přesnou představu, jako o konečném stavu nemá. Díky mechanismu introjekce je v tomto věku schopno spoluprožívat emoce, společně se svým blízkým okolím. Dítě v tomto věku není ještě schopno porozumět

---

30 ŠIMEK, J. *Lidské pudy a emoce: Jak jim porozumět a jak s nimi žít*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 43.

absolutnosti smrti. Smrt v tomto období pravděpodobně chápe jako jistou formu odloučení. Kastenbaum uvádí:“ Mladé děti smrt vnímají jako jinou formu života.“³¹

V období mladšího školního věku (6-11 let) se u dítěte rozvíjí abstraktní myšlení. Díky tomuto procesu je schopno porozumět významu abstraktním pojmům, tedy i pojmu smrt. Do této doby nebylo dítě schopno plně pochopit význam tohoto slova. Dítě do tohoto období nebylo schopno si uvědomit absolutnost smrti. Absenci člověka v tomto věku neustále vnímalo jako jistou formu vratného odloučení. Od dvanácti let je dítě plně porozumět smrti jako trvalému a nezvratnému stavu, který se týká každého člověka.

To jak dítě vnímá a vyrovnává se se svým okolím, lze pozorovat na základě dětské hry. V této činnosti promítá svět, tak jak ho vidí vlastníma očima. Promítá do hry své emoce a pomocí hry řeší své problémy. Hra dospělému může být důležitým pomocníkem pro komunikaci s dítětem.

3.1.3 Výchové determinanty

V celém procesu pochopení smrti u dítěte hraje důležitou roli výchova a dospělí, kteří by měli být schopni vysvětlit dítěti stávající situaci. Měli by být schopni poskytnout útěchu a porozumění. V tomto procesu by měl mít dospělí na vědomí věk dítěte a vztah jeho vztah k mrtvému. V dnešní době jsou děti od nastávající smrti drženy dál. Dospělí jsou toho názoru, že izolací dítěte ho uchrání od nepříjemného zážitku a negativních emocí.

Dospělí by měl mít na mysli, že dítě do svých dvanácti let plně nechápe význam smrti. Není si vědomo toho, že smrt je trvalá ztráta lidského života, něco co se tika i jeho.³² Tento fakt vede k tomu, že děti smrt dokážou přijmout klidně, a to dokonce i případě, že se smrt týká jich samých.

Pokud jim, ale není smrt dostatečně objasněna, není jim poskytnuta dostatečná útěcha a porozumění, tak to může vést k radikální změně v jejich chování. Mezi projevy v chování lze zařadit popudlivost, strach, agresi, nedůvěřivost, chronickou depresi, uzavřenost, promiskuitu, atd. Tyto projevy si člověk může odnést do svého

---

31 KASTENBAUM, R. *Death, Society and human experience*. Columbus: A Bell & Howell Company, 1986, s. 17.

32 MOODY, R. *Život po ztrátě*. Praha: Knižní klub, 2005, s. 80.

dospělého života, kde je jimi ovlivňován a tvoří postoj ke smrti. Je to jedno z mnoha dědictví, které dospělí svým dětem dávají. Tohoto faktu si všil už v padesátých letech psycholog Erikson. Ten tvrdí, že „že zdravé děti se nebudou bát života, pokud budou mít jejich rodiče dostatečnou integritu k tomu, aby se nebáli smrti.“³³ Erikson vychází z toho, že pokud dospělí dokáží malému dítěti poskytnout správné prostředí pro vnímání nevyhnutelných událostí, pak dítě je schopné smrt a umírání přijmout, jako přirozenou součást života. Podobný názor na vliv chování zastává i doktorka Kübler – Ross. Ta uvádí: „Děti, které ztratili jednoho z rodičů v pre-adolescentním věku, mají sklon se předvádět, častěji se u nich projevuje promiskuitní chování, utíkají z domova, záměrně vyhledají nebezpečné životní situace. Mnoho mladých dospívajících prostitutek, které za peníze na své živobytí prodávají sebe samy, odešlo z domova právě po smrti někoho z rodičů. Mívají neshody se spolužáky a chovají často neskrývanou zlobu vůči jiným dětem, na něž před školou čekají jejich rodiče. Jsou mnohdy neposlušní (...), odmítají poslouchat dospělé, kteří je nabádají k větší opatrnosti.“

3.2 Sociálně-kulturní determinanty

Postoj lidí je determinován, jak výchovou ze strany blízkých osob, tak ze strany celé společnosti. Smrt vždy byla a vždy bude přítomna v lidských životech a společnost. To co podléhá změně, je její prezentování a posléze i vnímání.

3.2.1 Tabuizovaná smrt

Dnes panuje názor, že v dnešní industrializované západní společnosti je na smrt a proces umírání pohlíženo s odtažitostí. Pro tuto situaci se používá termín tabuizovaná smrt. Tento pojem se používá ve spojitosti s druhou polovinou dvacátého století. Pod tímto pojmem si lze představit to, že smrt a umírání se vytrácí z každodenního lidského života. To že se vytrácí, neznamená, že by lidé přestali umírat, že by smrt přestala existovat. Jen se člověku ztratila z každodenního pohledu. Smrt a umírání se pouze přesunulo do zařízení tomu určené. Přestalo se o ní bez ostychu a výčitek hovořit. Naopak na téma smrti se dnes pohlíží s nechutí a odstupem. Dokonce existují pověřivé názory, že pokud se o smrti začne mluvit, tak jí to může přivolat.

Smrt není jediný jev, o kterém se ve společnosti nemluvilo. V minulosti se tento problém týkal například sexuálního chování. Elias uvádí ve své knize *O osamělosti*

---

33 DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2007, s. 146.

umírání, že tak jak dnes se s odtažitostí mluví o smrti, tak tento postoj se vztahoval na oblast sexuality.³⁴ Termín tabuizovaná smrt je spojován převážně se západní společností, i když není s ní zákonitě svázána. Jde jen o to, že právě v západní společnosti proběhly takové změny, které tento jev zpustily. V západním světě je dnes v některých případech možná situace, kdy je člověk držen od smrti daleko, už od dětství. „Děti jsou drženy dál od těchto záležitostí, protože by to pro ně mohlo být „příliš“, jsou posíláni k příbuzným, jsou krmeny neohrabanými vytáčkami jako: „Matka odjela na dlouhou cestu.“³⁵

Tabuizování smrti v člověku nevyvolává strach z osamělosti, bolesti, ztráty vlastní individuality a touhu na posmrtný život. Tyto pocity v člověku smrt vždy vyvolávala. Zde se lze opět vrátit už zmíněnému eposu o Gilgamešovi, kde lze najít všechny tyto aspekty na smrt. Člověk má tedy ve své přirozenosti bojovat o svůj život se smrtí. Problematika tabuizace tedy není v tom, že by vyvolávala negativní emoce, ale má sílu tyto emoce posílit.

3.2.2 Vývoj společnosti

Tak jak je smrt prezentovaná dnes, to nebylo vždy. V minulosti se na smrt pohlíželo jinak, protože lidé jinak umírali. Smrt nebyla zprostředkována přes media, umírající trávili poslední chvíle svého života v prostředí, které znali, protože to v té době ani jinak nešlo. To vše je dnes jiné, a to díky společenskému vývoji.

Smrt, tak jako každý jev v lidské společnosti, tak i postoj ke smrti je výsledkem určitého vývoje. Elias tvrdí, že tento postoj, který je dnes známí, je výsledkem přirozeného procesu dějin. Dějiny nejsou výsledkem nahodilých události, ale mají svůj řádný vývoj. Každá událost v dějinách spouští další, a tím dochází přirozenému vzniku dějin. To platí i v tomto případě.³⁶ V dávných dobách byla smrt mnohem skutečnější a veřejnější záležitostí. Nešlo jen o smrt přirozenou, ale také o smrt způsobenou cizím přičiněním. Již v antických dobách se smrt stávala součástí přirozeného společenského života. Lidé se bavili na tribunách sledováním gladiátorů, kteří bojovali o vlastní život. Dalším jevem, který s ve společnosti, v souvislosti se smrtí vyskytoval, byly veřejné popravy. Lidé leckdy bez rozdílu věku se shromažďovali na veřejných prostranstvích a dívali se, jak kat vykonává své řemeslo. Tato skutečnost je dnes, již těžko myslitelná.

34 ELIAS, N. O osamělosti umírajících Praha: Nakladatelství F. Kafky, 1998, s. 36.

35 KÜBLER – ROSS, E. *Hovory s umírajícími*. Nové Město nad Metují: Signum Unitatis, 1992, s. 10.

36 ELIAS, N. O osamělosti umírajících Praha: Nakladatelství F. Kafky, 1998, s. 18.

Představa, že dnešní člověk bude sledovat gladiátorské zápasy nebo popravy je dnes neodmyslitelně spojena s nehumánním zacházením s lidským životem. Určitý vliv má také mírový stav, se kterým se lze setkat převážně v západních zemích. V minulosti nebyly války mezi národy ničím neobvyklým. Ještě minulá století pamatuje dva světové ozbrojené konflikty, které měli na svědomí miliony mrtvých. Dnes jsou takové jevy v rozporu s lidskými právy a mírovými smlouvami. I přesto se dnešní lidé úplně nevzdali možnosti veřejně sledovat smrt.

I v dnešní době je smrt také přítomna ve společenském životě, i když jiným způsobem, než v minulosti. Svůj podíl má na novém obrazu smrti ve společnosti způsob zprostředkování informací.

3.2.3 Vliv medií

Dnes je smrt především zprostředkována, v tomto případě, tedy nejde o přímý kontakt. Žijeme v prostředí, kde smrt je prezentována převážně prostřednictvím medií. Grof uvádí: „Sdělovací prostředky vzdálenost mezi námi a smrtí ještě víc prohlubují jejím rozdělováním do prázdných statistik a věcnými reportážemi o statisících obětí válek, revolucí a přírodních katastrof.“³⁷ Tvoří určitou propast mezi událostí a příjemcem této události. Stačí si otevřít noviny, zapnout televizi nebo internet a přijímat informace. Není dne, kdy by se neobjevovali tragické zprávy. Ano media mají nemalý vliv na prezentování smrti. V tomto případě nejde ani tak o to, zda je smrt a umírání v médiích prezentována, ale významný podíl má to, jak je smrt a umírání prezentováno. Musí splnit spoustu požadavků, které jsou na ně kladeny při sdělování zpráv. Zprávy musí být zajímavé, aktuální, dostatečně dlouhé nebo naopak krátké. Media mají tu moc si informace přizpůsobit podle své potřeby. Filmový průmysl si ze smrti udělal prostředek pro velký výdělek. Ve filmech se setkáváme se smrtí převážně prostřednictvím násilných scén, které předvádí smrt jako něco co je pro člověka výjimečné; jako něco co je neskutečné.³⁸ To vše v člověku vyvolává určité emoce, které ovlivňují jeho postoj ke smrti.

---

37 GROF, S. *Lidské vědomí a tajemství smrti*. Praha: Argo, 2009, s. 26.

38 MOODY, R. *Život po ztrátě*. Praha: Knižní klub, 2005, s. 30.

3.2.4 Vliv individualizace

Další událostí, která ovlivnila postoj ke smrti a umírání, jak je znám dnes, je individualizační posun. Tento posun zajistil, že je dnes se smrtí spojován pocit osamělosti. Podle Eliase tato událost začíná v renesanci a s drobnými výkyvy, trvá dodnes.³⁹ V renesanční době se začal klást důraz na individualitu, samostatnost a jedinečnost života. Lidská pozornost se začala soustředit na člověka a jeho život. Člověk se začíná vzdalovat od Boha jako svého pána a začíná se spoléhat sám na sebe; začíná žít sám se sebou. Zde lze zpozorovat první zmínky o samostatném, ale i osamělého života, který není závislý na ničem dalším. Elias člověka jako individuum přirovnává k nezávislé monádě bez oken. „V rozvinutých společnostech chápou lidé sami sebe jako základu nezávislé, jedinečné bytosti, jako monády bez oken, jako jednotlivé subjekty, proti nimž stojí celý ostatní svět, to znamená i všichni ostatní lidé, a jejich „vnitřní svět“ je od tohoto „vnějšího světa“, to znamená i od ostatních lidí, oddělen jakousi neviditelnou stěnou.“⁴⁰

3.2.5 Vliv vývoje medicíny a vědy

Vliv na tehdejší vnímání smrti měly i podmínky, za kterých obyčejný člověk umíral. V minulosti lidé častěji umírali, ale méně stonali. Smrt v minulosti byla neoddelitelnou součástí každodenního života. Život a smrt se leckdy nacházely spolu pod jednou střechou. Lidé umírali doma ve svých postelích v blízkosti svých milovaných a v důvěrně známém prostředí. To byl také jediný model pro umírání, který byl v té době možný, jelikož nebyla potřebná zařízení, která by umožnila, poskytnou pomoc. Díky vývoji vědy a techniky s vytvořením kvalitní lékařské péče je dnes možné poskytnout umírajícím potřebnou lékařskou péči. S nástupem oborů zabývajících se bakteriálními infekčními chorobami se nemocní a umírající přesunuli do zařízení k tomu určené.⁴¹ Tento jev lze sledovat převážně v západním světě. A právě zlepšená lékařská péče, která výsledkem vědy, je jeden z důvodů, proč se smrt lidem odcizila, a to zejména v západním světě. Toto odcizení ve spojitosti s lékařskou péčí má dva aspekty. Jeden z nich je, že člověk dostal díky výborné lékařské péči jistou kontrolu nad

³⁹ ELIAS, N. *O osamělosti umírajících*. Praha: Nakladatelství F. Kafky, 1998, s. 50.

⁴⁰ Tamtéž, s. 46.

⁴¹ Tamtéž, s. 19.

smrtí.⁴² Druhým aspektem je, že lidé umírají osamoceni v cizím prostředí obklopeni lidmi, kteří sice zajišťují jejich základní životní potřeby, ale nezbyvá tu prostor pro jednoduché sdělení svých pocitů. To u nich vyvolává a umocňuje pocit samoty, který ovlivňuje psychický a fyzický stav umírajícího.

Dnes lékařská péče dokáže člověka udržet na životě déle, než tomu bylo dříve. To v člověku může vyvolat klamnou iluzi, že věda může zajistit jeho potřebu co nejdelšího života, které je toužebným přáním člověka. Dává člověku naději, že se může vyhnout smrti, podle své potřeby. Tato touha po dlouhotrvajícím životě je člověku vlastní. Zde se lze opět vrátit k eposu o Gilgamešovi a nalézt zde touhu po nesmrtelnosti. Umírající neumírají doma, ale v nemocnicích nebo hospicích. Daleko od svého důvěrně známého prostředí. V tu chvíli se člověk musí vyrovnat nejenom s faktem nastávající smrti, ale také pobytem v cizím prostředí. "(...) umírání je dnes krutější než dříve – tak osamělé, tak zmechanizované a neosobní a někdy ani nevíme, v kterém okamžiku smrt nastala."⁴³ V dnešní době je používán model, kdy je nemocný, starý nebo dokonce umírající převezen do zařízení pro to určené, kde má právo dožít poslední chvíle svého života. Tento model je dnes, už společností osvědčen a přijat. Jenže je to právě tento model, který vytváří nový pohled na umírání. V dnešní době se také zvyšuje průměrný věk, který v člověku vyvolává představu toho, že vlastní smrt je hodně vzdálená. To člověku umožňuje představu na vlastní smrt úspěšně oddálit.⁴⁴

Elias vidí problematiku v osamělosti v umírání v nedostatečné identifikaci mezi členy ve společnosti. Elias (1998, s. 8)

3.3 Interpersonální determinanty

Sociálně – psychologická podpora se stala v posledních letech velmi aktuálním tématem. V důsledku změny zdravotní péče, která byla, už zmíněna, se dnes lidé dožívají a tráví na smrtelných lůžkách delší dobu. Z tohoto důvodu dostala sociálně – psychologická podpora velký význam.

Pro ty co jsou poblíž člověku, který umírá, není jednoduché, být nápomocný a vždy trpělivý a vstřícný k umírajícímu.

42 ČÁLEK, O. Paradoxní vztah moderního člověka ke smrti. In: NOSEK, J. a STACHOVÁ, J. (ed.). *Myšlení v paradoxu, paradox v myšlení*. Praha: Nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 1998, s. 366.

43 KÜBLER – ROSS, E. *Hovory s umírajícími*. Nové Město nad Metují: Signum Unitatis, 1992, s. 11.

44 ELIAS, N. *O osamělosti umírajících*. Praha: Nakladatelství F. Kafky, 1998, s. 41.

Tito lidé by si měli uvědomovat, že jsou tu v první řadě pro umírajícího. Měli by respektovat jeho práva a přání. Měli by brát v potaz kvalitu jeho zdravotního stavu a neměli by kritizovat jeho chování, které se jim může jevit v dané chvíli jako nesprávné nebo nepochopitelné. Člověk, který poskytuje oporu, měl by být schopen altruistického chování, tedy nesobecké lásky k bližnímu. Právě láska je emoce, která by při umírání neměla chybět. Někteří lidé si pletou altruistické chování se sebeobětováním nebo spasitelským komplexem. V těchto případech, ale může dojít k zátěži jak umírajícího, tak pečujícího.

Roli sociální opory může umírajícímu jeho psychický a fyzický stav zlepšit nebo zhoršit. Důležité je, aby umírající měl k „pečovateli“ důvěru. Poskytovatelé sociální podpory by měli v umírajícím vyvolat pocit důvěry a bezpečí.

V sociální podpoře je převážně důležitá komunikace, a to jak verbální, tak neverbální. Poskytovatel podpory by měl mít na mysli, že někteří umírající, a to hlavně děti, ale i vážně nemocný a staří lidé se projevují převážně neverbální komunikací. Proto je důležité nejenom naslouchat, ale i pozorně si všimnout jakýchkoliv projevů v chování.

Pomocníkem se v době umírání může stát více méně kdokoliv. Může to být jedinec, ale i skupina lidí. Může to být odborník, ale i laik.

Elias bohužel poukazuje na to, že lidé, kteří jsou v přítomnosti umírajícího, mají problém projevit jakoukoliv empatii k umírajícímu.

„V současnosti nemají ti, kdo jsou osobně spjati s umírajícím, často ani schopnost poskytnout mu oporu a útěchu prostřednictvím projevů náklonosti a něhy. Je jim zátěžko stisknout umírajícímu ruku nebo jej pohladit, a poskytnout mu tak pocit neumenšené sounáležitosti a bezpečí.“⁴⁵

3.4 Nábožensko-filozofické determinanty

Smrt je, už od nepaměti předmětem lidského myšlení a uvažování. Snad skoro každý si položil otázky jako: „Jaké je to, zemřít?“⁴⁶ Existuje něco po smrti? Bolí

45 ELIAS, N. *O osamělosti umírajících*. Praha: Nakladatelství F. Kafky, 1998, s. 28.

46 MOODY, R. *Život po životě; Úvahy o životě po životě; Světlo po životě*. Praha: Odeon, 1994, s. 11.

umírání? To jsou jen tři příklady z mnoha otázek, které si ve svém životě položil asi každý člověk.

Smrti lze vnímat ze dvou základních hledisek. Jedno říká: „Smrt je absolutním zánikem vědomí; druhé, že je to přechod našeho vědomí nebo mysli do nové existence“.⁴⁷ Nelze přesně říci jaké je z těchto hledisek pravdivé nebo jako je nejstarší, ale obě vznikli na společném základě. Tento základ je strachu ze smrti.⁴⁸ Jak už bylo zmíněno, strach ze smrti je člověku daný. A tento fakt ho trápí a vyvolává v něm mnoho otázek. Právě každé z těchto hledisek má poskytnout odpovědi na otázky, které lidstvo trápí už od nepaměti. Mají poskytnout útěchu člověku, který je bezmocný tváří v tvář své konečnosti. Dá se říci, že jde o kolektivní vyrovnání se se smrtí.

3.4.1 Smrt jako konec života

První z nich tedy tvrdí, že smrt je konec života, konec existence. Je to konec nejenom těla jako tělesné schránky, ale také konec člověka jako celku, to co představuje za pozemského života. Toto materialistické hledisko věří, že s umírajícím tělem nastává konec celé jejich osobnosti, konec jejich existence. To znamená, že existence člověka je závislá na existenci hmoty. Proto když hmota zaniká, zaniká s ní i celá existence člověka. Nevěří, že přechází do jiné oblasti bytí. Touto myšlenkou se zabývali, už ve staré Řecku. K tomuto hledisku se přiklání i řecký filosof Epikuros. Pro něj je smrt konec života, to dokládá jeho výrok buď je tady smrt, nebo jsme tady my. V tomto výroku také nabádá k tomu, že smrtí je zbytečné se zabývat, protože se nás vlastně ani netýká.

Toto vědomí úplného zániku vlastní existence, je pro člověka velmi těžké, toho si byli vědomi například představitelé stoicismu. Lucius Annaeus Seneca byl toho názoru, že zabývání se smrtí během života, bude mít útěšný smysl. Byl přesvědčen, že pokud člověk přijme smrt jako přirozenou skutečnost, kterou bude schopen bez obav přijmout. V podobném duchu pokračuje i Marcus Aurelius, i on si uvědomuje pomíjivost života a nevyhnutelnost smrti. Jeho myšlenka stojí na přesvědčení, že je to právě smrt, která dává lidskému životu hodnotu. Pro něj je život jedinečný a neopakovatelný, a proto by člověk k němu neměl přistupovat lhostejně, ale s rozvahou.

---

47 Tamtéž, s. 13.

48 BEZDĚK, C.H. *Etikoterapie: Záhada života a smrti*. Praha: Gemma89, 1995, s. 267.

Toho hledisko nás nutí člověka se zamýšlet nad vlastním životem jako nad svým vlastnictvím. Pokud je předpoklad, že smrt je návratem do nebytí, tak jediné co člověk má, je život. Dává možnost rozhodovat o vlastním životě, který patří jen a jen člověku.

To, že po smrti zaniká celá podstata člověka, je pro některé lidi nepředstavitelné.

3.4.2 Posmrtný život

Hledisko absolutní smrti je nepředstavitelné hlavně pro ty, kteří během svého pozemského života neprožívají plné štěstí. V tomto okamžiku se do popředí dostává druhé hledisko, které předpokládá existenci jiné úrovně bytí. Jde o ukončení určité podoby lidské existence a přechod k formě jiné; poskytuje naději, že život, i když v jiné formě pokračuje dál. Pro člověka je těžké smířit se se svým nebytím, ale v myšlence tohoto hlediska se smrt, už nejeví jako nebezpečí vlastní existence. Víra, že smrt jen přechod do jiného světa, který je do jisté míry dalším pokračováním jejich nesmrtelné složky, přináší určitou naději a útěchu. Toto útěšné hledisko dává naději nejenom na nesmrtelnost, ale také na lepší život. Dává naději, na to, že život není jen epizodou mezi nebytím.⁴⁹ Věří, že část jejich osobnosti přežívá dál, nejenom. V tomto hledisku je lze hledat určitě vyrovnání s vlastní smrtelností člověka. Hledisko nesmrtelnosti se v dějinách objevuje už v mytologii. Například Epos o Gilgamešovi, který z obavy ze smrti se vydává na cestu, na které chce získat nesmrtelnost. Na hledisku nesmrtelnosti staví jak jednotlivci, tak mnohé náboženské tradice. Mezi tyto světová náboženství patří judaismus, křesťanství, islám, buddhismus, taoismus. Možná právě na toužebném přání nesmrtelnost a díky strachu z konečnosti, že z člověka nezbyde nic, jsou náboženství do dnes tak populární. Na této myšlence staví i Otakar Pertold, který tvrdí, že náboženství má své počátky v úvahách o smrti. Některá z těchto náboženství předpokládají, že existuje forma bytí, která je rozdělená na dvě části. První lze nazvat rájem, místo, ve kterém vládne klid a mír. Je to místo, které je odměnou za dobré skutky. Druhé místo lze nazvat peklem, v tomto místě vládne neklid a utrpení. Náboženství tedy spojuje posmrtný život s odměnou a trestem. Do druhého hlediska lze zařadit hypotézu, která předpokládá existenci určité substance, která je nesmrtelná, která neumírá s tělem. Člověk se vytvořením náboženství postavil svému strachu ze své konečnosti.

Elias uvádí, že i dnes je toto hledisko často využíváno k vysvětlení smrti, a to zejména u dětí. Uvádí příklad z jedné didaktické učebnice, která radí dospělému, jak

⁴⁹ HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, 2007, s. 22.

má dítěti vysvětlit smrt blízké osoby. Jako příklady uvádí tyto: „Tvůj děda už je v nebi“. „Tvoje maminka se na tebe dívá z nebička.“⁵⁰

3.4.2.1 Předsmrtné prožitky

Zvláštním úkazem pro zkoumání posmrtného života je jev, který se nazývá lazarův syndrom nebo také NDE (near-death-experience). Tento jev je spojen se smrtí pravděpodobně z toho důvodu, že v době jeho prožívání byli lidé prohlášeni za mrtvé nebo se nacházeli ve stavu, kdy jim selhávaly životně důležité orgány. Někteří vědci, kteří tento jev zkoumají, jsou přesvědčeni, že je to, přímý důkaz existence oddělitelné duše a existence posmrtného života. Tento jev je pro mnoho lidí důkazem, že existuje posmrtný život, ve kterém je klid, radost a láska.

V minulosti o skutečnosti těchto prožitcích nebylo pochyb. Lidé věřili, že jde skutečně o prožití blízké smrti. Dnes se pohledy na tento jev různí. Laická veřejnost je ve větší míře přesvědčena o skutečnosti předsmrtných prožitků. Například v USA je to až sedmdesát procent dotazovaných, kteří v tento jev věří.⁵¹ Na druhé straně stojí zejména vědci, kteří se na tuto problematiku pohlížejí skepticky. To samozřejmě nebrání poskytovat neustálé nové poznatky v této problematice. K problematice tohoto jevu se věnují fyziologové, psychologové, fyzikové nebo někteří filosofové. Bez pochybností lze říci, že NDE je pro lidi určitou nadějí na život po životě.

3.4.2.1.1 Co je prožitek blízké smrti?

Near-death-experience (NDE) neboli prožitek setkání se smrtí je jev, který se člověku přihodí v okamžiku, kdy se podle mnohých, dostává do těsného styku se smrtí. Bývá vnímán jako zážitek velmi silného emocionálního charakteru, který pro danou osobu je schopen významně změnit její život. Jednoznačné důkazy o existenci předsmrtných prožitku, ještě nikdo nedokázal předložit jednoznačné důkazy. Prezidentka mezinárodní asociace pro výzkum předsmrtných zkušeností a prožitků říká: „Jde o paranormální prožitek, kdy osoba přestává být spoutána pouze svými pěti smysly a rychle se přesouvá na tu úroveň vědomí, kde je zcela normální telepatická

⁵⁰ ELIAS, N. *O osamělosti umírajících*. Praha: Nakladatelství F. Kafky, 1998, s. 37

⁵¹ BLACKMORE, S. J. *Umírání jako cesta k životu: Věda a předsmrtné prožitky*. Brno: Nakladatelství Tomáše, s. 14.

komunikace.“⁵² Jediné co lze s jistotou říci, je, že existují dvě zásadní hypotézy. První, která se nazývá „Hypotéza posmrtného života“⁵³, říká, že předsmrtné prožitky jsou jakýmsi zlomovým bodem mezi pozemským životem a životem posmrtným. Tato hypotéza je velmi populární a přiklání se k ní nadpoloviční procento populace v USA.⁵⁴ Druhá hypotéza, kterou lze nazvat „Hypotéza umírajícího mozku“⁵⁵ tvrdí, že veškeré prožitky jsou halucinace a představy, které jsou výsledkem umírajícího mozku způsobeným nedostatkem kyslíku. K této hypotéze jsou přiřazeny i názory, že tento stav může být výsledkem toužebného přání nebo vliv drog jako je například LSD. K těmto názorům se přiklání i Blackmorová ve své knize *Umírání jako cesta k životu* upozorňuje na názor amerického psychologa Rona Siegela.⁵⁶ Ten upozorňuje na to, že existuje určitá shoda mezi výpověďmi umírajících osob a výpověďmi osob, které byly uvedeny do halucinogenního stavu vlivem drog. K hypotéze umírajícího mozku se nepřiklání doktorka Elisabeth Kübler – Ross a doktor R. Moody. Ti jsou přesvědčeni, že tyto prožitky jsou skutečné setkání blízké smrti. Jejich studium se opírá především o příběhy účastníku NDE. Jako argumenty pro své přesvědčení uvádějí, že tyto prožitky jsou si velmi podobné a nezávislé na místě, věku, pohlaví, vzdělání. Doktorka Kübler - Ross dokonce uvádí případy nevědomých lidí, kteří nejsou schopni vnímat žádné světelné impulzy a prožili NDE. Jsou po tomto prožitku, schopni velmi dobře popsat, co který člověk měl na sobě a jaké barvy to bylo.⁵⁷

NDE není záležitostí současnosti. Tímto jevem se zaobírali myslitelé, už v dávných dobách. Jsou zachovány prameny, které dokazují, že existenci těchto prožitků v době dávno minulé. Ze západní kultury lze zmínit například jednoho z nejvýznamnějších myslitelů západního filosofie, řeckého filosofa Platona (428 – 348 před Kristem) se ve svém díle *Ústava* zmiňuje o takovém prožitku. V X. knize *Ústavy* vypráví o řeckém vojákovi Erovi. Er odešel do bitvy, v níž padlo mnoho Řeků, a když

---

52 Tamtéž, s. 13.

53 Tamtéž, s. 14.

54 Tamtéž, s. 14.

55 Tamtéž, s. 14.

56 Tamtéž, s. 13.

57 KÜBLER – ROSS, E. *O životě po smrti: Jediné svědectví o nesmrtnosti duše*. Turnov: Arica, 1992, s. 40.

jeho krajané přišli po deseti dnech sebrat své mrtvé, bylo mezi nimi i jeho neporušené tělo. Když jeho tělo s ostatními pokládali na hranici, náhle ožil. Poté vyprávěl, co vše zažil a viděl na onom světě. Vyprávěl, že po tom co opustil tělo a přidala se ke skupině jiných duchů. Ve východní kultuře se dochovaly spisy, které se nazývají Tibetská kniha mrtvých. Tato kniha slouží jako pomocník k přípravě na posmrtný život a také na samotný proces umírání.

Člověk v tomto stavu vystupuje ze svého fyzického těla v neviditelné a nehmotné podobě. Jeho vnímání je citlivější a intenzivnější. Vnímá co se kolem něj a jeho fyzického těla děje a vše si po návratu nazpět, do svého fyzického těla, dobře pamatuje. Slyší, jak lidé kolem něj mluví a vidí svou tělesnou schránku. Jeho případné tělesné nedostatky jsou odstraněny, např. Lidé, kteří přišli o některou část těla, jí opět mají. Lidé slepý opět vidí a lidé, kteří před „prožitkem“ cítili bolest, žádnou bolest necítí. Jejich emoční stav je spíše pozitivního charakteru. Nejdříve lidé pociťují vzrušení z toho, že opustili vlastní tělo. Poté se začnou přizpůsobovat své nové situaci. Poznávají nové schopnosti, které dosud neměli. Pak začínají mít pocit klid, lehkost, pocit štěstí, mír apod. V některých případech se setkávají se svými mrtvými přáteli a příbuznými nebo bytostmi, které nazývají anděly. S nimi jsou schopni telepaticky komunikovat. Doktor R. Moody ve své knize tento stav líčí tímto modelem: „Člověk umírá a v okamžiku, kdy dosahuje nejvyšší tělesné tísně, slyší, jak jeho lékař prohlašuje, že zemřel. Slyší nepříjemný zvuk, hlasité zvonění nebo bzučení a současně se mu zdá, že se pohybuje velmi rychle dlouhým temným tunelem. Potom náhle zjistí, že se nalézá mimo svou fyzickou schránku, ale stále ještě v její bezprostřední blízkosti a své vlastní tělo pozoruje jako divák. Sleduje resuscitační pokusy z tohoto neobvykle výhodného místa a je ve stavu emoční vzrušení. Po chvíli se vzpomene a poněkud se přizpůsobí svému zvláštnímu stavu. Poznává, že má stále ještě nějaké tělo, i když značně odlišné a nadané jinými schopnostmi, než mělo tělo, které opustil.

Pak se začnou dít další věci. Přichází jiní, aby jej přivítali a pomohli mu. Vidí duše zemřelých příbuzných a přátel a objevuje se před ním jakýsi milující a laskavý duch - něco co dosud nepoznal – jakýsi bytost ze světla. Tato bytost mu beze slov položí otázku, která ho přivede k ohodnocení vlastního života a pomůže mu při tom panoramatickou projekcí důležité události jeho života. V určité chvíli má „zemřelý“ pocit, že se přibližuje k nějaké bariéře nebo hranici, dělící zřejmě život pozemský od života budoucího, ale shledává, že se musí vrátit zpět, že jeho čas dosud nenadešel.“⁵⁸

---

58 MOODY, R. *Život po životě; Úvahy o životě po životě; Světlo po životě*. Praha: Odeon, 1994, s. 16.

Tento prožitek bývá charakterizován jako velmi silný. Většina lidí po prožití NDE se přestala bát smrti a naprosto přehodnotili a změnili svůj dosavadní život.

4 Závěr

Cílem bakalářské práce bylo seznámit se s problematikou smrti v lidském životě a zjistit, jaký význam má smrt pro lidský život z pohledu emocionálních stavů, které jsou ovlivněny psychologickými, sociálním a filosofickými determinanty. Autorka použila pro tento účel metody analýzy, interpretace a srovnávání.

V první části byly uvedeny jednotlivé a jejich charakteristika emoce, které byly pro lepší přehlednost zařazeny do dvou skupin. Tyto dvě skupiny tvořily emoce negativní a pozitivní. Pro upřesnění některých emocí byly použity dva příběhy z mytologie.

Druhá část byla věnována determinantům, které na výše uvedené emoce působí. Jsou zde uvedeny jak psychologicko-sociální, tak filosofické.

Prvním faktorem, který ovlivňuje lidské vnímání smrti, jsou vývojové a výchovné determinanty. Zde je uvedeno, že člověk uvědomění si vlastní smrtelnosti nejdříve musí dospět. Tato skutečnost právně do jisté míry ovlivňuje emocionální postoj. Výrazným faktorem je také výchovný determinant, který přirozeně navazuje na vývojový. Zde se poprvé zapojuje vnější svět, který spoluutváří postoj daného jedince ke smrti. Jsou zde také zmíněny důsledky, které neblaze působí na celé chování.

Poté je uveden determinant, který je spojen se společensko-kulturním vnímáním. Pro tento účel byla zvolena západní společnost. Je zde uvedena problematika pojmu tabuizovaná smrt, poté byl uveden negativní dopad medií a individualizace. Významnou měrou na emocionální postoj má také stále se zlepšující lékařská péče, která v člověku nadějí na oddálení smrti.

V další části je uveden význam sociálně-psychologické podpory. Ta umírajícímu v jeho poslední chvíli může buď ulehčit, nebo přitížit, pokud nebude dobře aplikovaná. Pro to je zde uvedeno, co by poskytovatel takové služby měl mít.

V poslední části je uveden determinant, který má také svůj významný podíl na utváření emocionálního postoje ke smrti. Jsou zde uvedena dvě hlediska, která v člověku vyvolávají určité emoce. Je zde zmíněno hledisko absolutního zániku člověka, které má určitým způsobem, zmírnit strach ze smrti tím, že po smrti už nic není. Druhé hledisko má stejný cíl ovšem je založené na opačné myšlence, což je myšlenka

posmrtného života. Je zde také zmíněn jev, který někteří vědci považují za důkaz posmrtného. Jsou přesvědčeni, že jde o skutečnost, která má za úkol posílit lidskou naději.

Tato práce měla dokázat, že smrt člověka provází celý jeho život. Měla ukázat, že na lidské emocionální vnímání, má vliv mnoho determinantů. Tyto determinanty provázejí celý lidský život a utvářejí postoj ke smrti. Celý život se jeho osobnost připravuje na jeho poslední okamžik, který s jistotou nastane.

5 Použitá literatura

- AUGER, L. *Strach, obavy a jejich překonání*. Praha: Portál, 1998. ISBN: 80-7178-231-9.
- BEZDĚK, C. H. *Etikoterapie: Záhada života a smrti*. Praha: Gemma89, 1995. ISBN:80-85206-06-4.
- BLACKMORE, S. *Umírání jako cesta k životu: Věda a předsmrtné prožitky*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1993. ISBN: 80-900802-8-6.
- DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Glabator, 2007. ISBN: 80-7207-628-4.
- ELIAS, N. *O osamělosti umírajících*. Praha: Nakladatelství F. Kafky, 1998. ISBN: 80-85844-39-7.
- GROF, S. *Lidské vědomí a tajemství smrti*. Praha: Argo: 2009, ISBN: 80-257-0177-8.
- HAŠKOVCOVÁ, H. *Rub života a líc smrti*. Praha: Orbis, 1975.
- HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, 2007. ISBN: 978-80-7262-471-3.
- KASTENBAUM, R. *Death, Society and human experience*. Columbus: A Bell & Howell Company, 1986. ISBN: 0-675-20569-7.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Poslední úsek cesty*. Praha: Návrat domů, 1995. ISBN 80-85495-43-0.
- KÜBLER – ROSS, E. *Hovory s umírajícími*. Nové Město nad Metují: Signum Unitatis, 1992. ISBN: 80-85439-04-2.
- KÜBLER- ROSS, E. *Život a umírání: Kurz šťastného umírání*. Nové Město nad Metují : Signum Unitatis, 1991.
- KÜBLER –ROSS, E. *O dětech a smrti*. Praha: ERMAT, 1993. ISBN: 80-903086-1-9.
- KÜBLER – ROSS, E. *O životě po smrti: Jediné svědectví o nesmrtelnosti duše*. Turnov: Arica, 1992. ISBN: 80-900134-7-3.

LORIMER, D. *Whole in one: the near – death experience and the ethic of interconnectedness*. London: Arkana, 1990. ISBN: 0-14-019258-1.

MOODY, R. *Kdo se směje naposled: Nová filosofie prožitků blízkosti smrti, duchovních zjevení a dalších paranormálních jevů*. Praha: Volvox Globator, 2001. ISBN: 80-7207-419-9.

MOODY, R. *Život po životě; Úvahy o životě po životě; Světlo po životě*. Praha: Odeon, 1994. ISBN: 80-207-0508-2.

ČÁLEK, O. Paradoxní vztah moderního člověka ke smrti. In: NOSEK, J. a STACHOVÁ, J. (ed.). *Myšlení v paradoxu, paradox v myšlení*. Praha: Nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 1998, s. 364-374. ISBN 80-7007-106-0.

NULAND, S. *Jak lidé umírají: Úvahy o závěrečné kapitole života*. Praha: Knižní klub, 1996. ISBN: 80-7176-264-4.

RING, K. *Poselství světla, čemu se můžeme naučit ze zkušenosti z blízké smrti*. Praha: Chvojko nakladatelství, 2001. ISBN: 80-86183-22-X.

RITCHIE, J. *Brána smrti: Pravdivé příběhy blízkých setkání se smrtí*. Praha: Euromedia Group – Knižní klub, 2000. ISBN: 80-242-0191-7.

SCHERER, G. *Smrt jako filosofický problém*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005. ISBN: 80-7192-914-X.

STUHLÍKOVÁ, I. *Základy psychologie emoci*. Praha: Portál, 2007. ISBN: 978-807367-282-9.

ŠIMEK, J. *Lidské pudy a emoce: Jak jim porozumět a jak s nimi žít*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. ISBN: 80-7106-121-2.

6 Resumé

This thesis is focused on human emotions associated with death and dying in the point of view of psychological, social and philosophical determinants. This thesis has two the main parts. The first part deals with specific emotions that are for a better overview, divided into negative and positive. The second part focuses on four fundamental determinants that affect these emotions. Here are the determinants of developmental, educational, socio-cultural and religio-philosophical. It is listed here which a significant proportion of the determinants on the emotions associated with death. The target of the thesis is to prove that the formation of the death is involved in individual development and in the surroundings. On emotional attitudes towards death plays an important role in the surroundings and individual development.

